

Nükleer Kriz'in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi

Analysis of the Effects of the Nuclear Crisis on Iranian Policies

Ayşe ATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-6160-6343, email: aatas@ahievran.edu.tr

Öz

2002 yılında İran'ın deklare etmediği nükleer tesislerinin olduğunun ortaya çıkmasının ardından İran nükleer krizi patlak vermiş ve bu konuda halen genel bir konsensüs sağlanamamıştır. 2002 sonrası dönemde İran tüm uluslararası baskılara rağmen nükleer programını sürdürmeye devam etmiş ve artık “nükleer eşik devleti” olmaya hayli yaklaşmıştır. İran'a küresel ve bölgesel politikalar bakımından, stratejik avantajlar kazandıracak olan nükleer programının devam ettirilmesini İran siyasetinin tüm tarafları tarafından desteklenmektedir. Bu çalışmada, İran'ın nükleer çalışmalarının tarihçesi ele alınarak, nükleer programın İran'ın iç ve dış siyasetindeki ve güvenliğine olan etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda makalede öncelikle konuya ilişkin mevcut literatür incelenmiş, iç ve dış politikasındaki karar alıcıların İran'ın nükleer çalışmalara ilişkin politikaları değerlendirilerek, programın İran güvenliğine olan etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, ABD, Nükleer Kriz, Nükleer Eşik, Ambargo.

Abstract

In 2002, the Iranian nuclear crisis erupted following the revelation that Iran had undeclared nuclear facilities and has yet to achieve a general consensus. In the post-2002 period, Iran has continued to pursue its nuclear program despite all international pressures and is now very close to becoming a nuclear threshold state. The continuation of Iran's nuclear program, which will give Iran strategic advantages in terms of global and regional policies, is supported by all parties in Iranian politics. This study aims to analyze the history of Iran's nuclear program and its impact on Iran's domestic and foreign policies and security. To this end, the article first examines the existing literature on the subject, evaluates the policies of domestic and foreign policy makers regarding Iran's nuclear activities, and analyzes the effects of the program on Iran's security.

Keywords: Iran, USA, Nuclear Crisis, Nuclear Threshold, Embargo.

Makale Türü / Article Type	Başvuru Tarihi / Submitted	Kabul Tarihi / Accepted
Araştırma Makalesi/Research Article	18.12.2024	15.02.2025
Ataş, A. (2025). Nükleer Kriz'in İran Politikalarına Etkilerinin Analizi. <i>Bölgesel Araştırmalar Dergisi</i> , 9(1), 18-39.		

Giriş

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) İkinci Dünya Savaşı sırasında kullanmış olduğu atom bombası, savaş sonrası dönemde uluslararası camiada nükleer enerjiye/teknolojiye yönelik büyük bir ilginin ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD'nin ardından 1949 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB) ve İngiltere'nin de nükleer silah üretmeyi başarması sonrasında ABD yönetimi nükleer enerji çalışmalarının daha barışçıl amaçlarla kullanılması ve denetlenebilir olması amacıyla dost ve müttefik ülkelerle nükleer enerji çalışmaları konusunda bir iş birliği programı geliştirmiştir. ABD'nin 1953'te başlatmış olduğu "Barış İçin Atom" projesi çerçevesinde nükleer enerji reaktörü kurduğu ülkelerden biri de İran olmuştur. Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran ile ABD arasındaki yakınlaşma sadece nükleer çalışmalar alanıyla sınırlı kalmamıştır. İran, ABD'den dönemin en gelişmiş silahlarını satın almış, ayrıca iki ülke arasında askeri, siyasi ve ekonomik bir yakınlaşma süreci başlamıştır.

ABD ile İran arasındaki yakın ilişki İran'ın nükleer enerji çalışmalarındaki işini kolaylaştırmış hem Amerikan hem de Avrupa şirketleri ile nükleer enerji konusunda iş birliğine gidilebilmesine olanak sağlamıştır. İran'da Şah döneminde başlatılan nükleer çalışmalar, 1979 İran Devrimi ile birlikte Ayetullah Humeyni'nin bu konudaki olumsuz tutumu nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Ancak 1980-1988 yılları arasında yaşanan İran-İrak Savaşı, İran'daki devrimci yöneticilere nükleer enerjinin ve hatta nükleer silahlara sahip olmanın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. 1989'da Ayetullah Humeyni'nin ölmesinin ardından dini lider pozisyonuna Ali Hamaney'in, Cumhurbaşkanlığı makamına da Haşimi Rafsancani'nin geçmesiyle birlikte İran, nükleer çalışmalar konusunu tekrar ele almış ve uluslararası iş birliği imkanlarını aramaya başlamıştır. İran bu dönemde SSCB ile bir anlaşma yapma imkanına sahip olmasına karşın, SSCB'nin dağılması ile bu anlaşmayı hayata geçirme imkanına kavuşamamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından İran ile Rusya Federasyonu arasında imzalanan anlaşma ile İran'daki nükleer enerji çalışmaları yeniden başlamıştır. Ancak 2002 yılında İran rejiminin muhalifleri tarafından, İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'ndan (IAEA) gizli olarak nükleer çalışmalar yürüttüğü ve çok sayıda gizli tesisinin olduğunun duyurulması, uluslararası kamuoyunda büyük bir infiale sebep olmuştur. İran'ın nükleer çalışmalarının denetime açılması amacıyla hem IAEA hem de Avrupa Birliği'ni temsilen İngiltere, Fransa ve Almanya İran ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Yürütülen diplomatik çabalar, ABD'nin olumsuz tutumu nedeniyle uzun bir süre sonuca ulaşamamıştır. Bu süreçte Rusya ve Çin'den diplomatik ve siyasi destek almayı başaran İran'ın gizlemekte olduğu yeni tesislerin ortaya çıkması, Rusya ve Çin'in desteğini de kaybetmesine neden olmuş ve Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nce niteliği gün geçtikçe ağırlaşmakta olan yaptırımlar uygulanmaya başlamıştır. Diplomatik, ekonomik ve siyasi yaptırımlarla karşı karşıya kalan İran bunun sonucunda nükleer çalışmalar konusunda uluslararası iş birliğine ikna olmuştur. Ayrıca bu dönemde ABD'nin başında bulunan Barack Obama'nın sorunun diplomatik yollarla çözümüne destek vermesi sayesinde 2015 yılında İran ile BM'nin daimî üyeleri ve Almanya arasında, İran'ın nükleer enerji çalışmalarını sınırlamayı ve denetlemeyi içeren bir uluslararası anlaşmanın imzalanması mümkün olmuştur. 2018 yılında ABD'nin başına geçen Donald Trump'ın seçim süreci boyunca muhalif olduğunu açıkladığı bu anlaşmadan, ABD'nin çekildiğini duyurması üzerine İran'ın nükleer enerji

çalışmalarının denetimi ve sınırlandırılması sorunu yine çözümsüzlüğe sürüklenmeye başlamıştır. İran'ın nükleer enerji teknolojisindeki ilerleme çabası günümüzde önemli bir uluslararası krize dönüşmüş olsa da İran'ın çalışmaların sürdürülmesi konusunda ısrarcı olacağı da açıktır.

Bu çalışmanın temel iddiası İran'ın iç ve dış politikasında atfedilen önem ve güvenlik hassasiyeti nedeniyle, İran'ın nükleer enerji çalışmalarını askıya almasının mümkün olmadığıdır. Bu doğrultuda çalışmada İran'ın nükleer enerji çalışmalarının tarihçesine, İran'ın iç politikasında ve dış politikasında nükleer enerjinin önemine yerilecektir. Ayrıca ABD ile olan sorunlu ilişkileri nedeniyle İran'ın güvenliği bakımından da nükleer enerjinin önemi ele alınacaktır.

İran Nükleer Krizi'nin Tarihi

ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Hiroşima ve Nagazaki'ye atmış olduğu atom bombalarının etkisi ve yıkım gücü dünya çapında dehşet uyandırmış, nükleer çalışmalara yönelik büyük bir ilginin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bloklar arası rekabetin kızıştığı dönemde SSCB ve İngiltere'nin de nükleer silah üretmeyi başarmasının ardından, atom enerjisine karşı duyulan endişeyi azaltmak ve ülkelerin barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalar yürütmesini teşvik etmek amacıyla, Başkan Dwight Eisenhower'ın BM Genel Kurul'unda yapmış olduğu bir konuşma ile "Barış İçin Atom" projesini başlamıştır (Patrikarakos, 2012:4). ABD bu proje çerçevesinde, nükleer çalışmalar yapmak isteyen aralarında İran'ın da yer aldığı dost ve müttefik ülkelerin bilimsel altyapılarını oluşturmalarını teşvik etmek amacıyla, küçük çaplı araştırma reaktörleri vererek çalışmalarını desteklemiştir.

Nükleer çalışmalara yönelik gün geçtikçe artan ilgiye karşın, Fransa ve Çin'in de nükleer silah üretmeyi başardığını duyurmasıyla birlikte nükleer silahların yayılması ve dünyanın yıkıcı bir nükleer savaş tehdidiyle karşı karşıya kalması olasılığı artmıştır. Bu doğrultuda, nükleer çalışmaların denetlenmesi amacıyla ve atom enerjisinin küresel ölçekte barış, sağlık ve refahın artırılması amacıyla kullanılması için Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) kurulmuştur (Akbaş ve Baş, 2013:23). Ayrıca nükleer silahlar geliştirme yarışının uluslararası boyutta hızlanması ile birlikte 1968 yılında nükleer silah üretmeyi başarmış olan ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve Çin'in nükleer silahlara sahip olmasına izin veren, henüz nükleer silah üretmeyi başaramamış ülkelerin ise nükleer silahlar geliştirmesini engelleyen "Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons) imzalanmıştır (United Nations, 1968).

İran Nükleer Enerji Çalışmalarının Tarihçesi

İran nükleer çalışmalara ilişkin olarak uluslararası ilginin arttığı dönemde ABD tarafından başlatılan "Barış İçin Atom" programında yer alan ülkelere biri olmuştur. İran ile ABD arasında iki yıl süren müzakere sürecinin sonucunda 1957 yılında "Atom'un Sivil Kullanımına Dair İş birliği Anlaşması imzalanmıştır (Kibaroglu, 2006:83) İran'daki ilk nükleer çalışmalar 1959 yılında sivil amaçlı kullanılması öngörülen Tahran Nükleer Araştırmalar Merkezi'nin açılması ile başlamış, 1967 yılında Tahran Üniversitesi'ne ilk 5 megawatt termal (MWth) enerji üreten nükleer reaktörün kurulması ile devam etmiştir (Celalifer Ekici, 2009:31). Tahran Üniversitesi'ne ilk

reaktörün kurulmasının ardından İran hızla yeni nükleer reaktörlerin inşasını hedefleyen İran, bu çalışmalarının barışçıl amaçlar taşıdığına dair bir iyi niyet göstergesi olarak 1968’de NPT’yi imzalamış, 1970 yılında ise NPT’ye katılmayı onaylayan yasa İran meclisinde kabul edilmiştir (Turan, 2012:41-42.)

İran’ın nükleer çalışmalara ilişkin iş birliği sadece ABD ile sınırlı kalmamış, Avrupa ülkeleriyle de iş birliğine gidilmiştir. Bu doğrultuda 1974 yılında İran, Fransız Framatome şirketiyle Darhovin’de iki adet 950 MWth ve Alman Kraftwerk Union şirketiyle Buşehr’de iki adet 1200 MWth enerji üretecek hafif su reaktörlerinin inşası için anlaşmaya varmıştır. İran bu dönemde Amerikan şirketleri ile de 8000 MWth kapasiteye sahip sekiz adet reaktörün inşası için anlaşmaya varmıştır (Celalifer Ekinci, 2009:33). Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde sadece ülke içinde nükleer tesislerin inşa edilmesine değil aynı zamanda nükleer çalışmalarda bulunacak İranlı bilim insanlarının ve teknik elemanların yetiştirilmesi için de iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Ayrıca Şah, dünyanın en büyük uranyum zenginleştirme şirketi olan Eurodif’in hisselerinin de yüzde 10’unu satın almıştır (Turan, 2008:42). İran’ın nükleer çalışmalara yönelik bu ilgisi ABD ve Avrupalı ülkeler tarafından olumlu karşılanmış, İran’ın milyarlarca dolarlık bu nükleer enerji harcamalarından faydalanmak istemişlerdir.

1979 yılında İran’da yaşanan devrim, hemen hemen her konuda olduğu gibi İran’ın nükleer çalışmalarının da geleceğini derinden etkilemiştir. Devrim’in ardından kısa süre içerisinde ülkenin yönetimini ele alan Ayetullah Humeyni döneminde, İran’ın başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla olan ilişkileri bozulmaya başlamış, nükleer enerji alanındaki iş birlikleri askıya alınmıştır. Humeyni’nin nükleer çalışmalara “Batılı” ve İslam öğretilerine aykırı olduğu düşüncesiyle kuşkuyla yaklaşması ise nükleer çalışmaların durma noktasına gelmesinin en önemli nedenlerinden biri olmuştur (Reardon, 2012:8-9). İran’daki yeni rejim Şah döneminde başlatılmış olan projelerin büyük bir kısmını iptal etmiş ya da rafa kaldırmış, devrim sırasında nükleer enerji alanında çalışan bilim insanlarının ve teknik elemanların önemli bir kısmının İran’dan ayrılmasına engel olmamıştır (Kıbaroğlu, 2006:87). Şah döneminde başlatılmış olan İran’ın nükleer çalışmaları, kaynak, uluslararası yardım ve yetişmiş eleman eksiklikleri gibi nedenlerle terk edilmiş, inşası kısmen tamamlanmış olan Almanların yapmakta olduğu Buşehr’deki tesisler yarım bırakılmıştır (Reardon, 2012:9)

Devrim’in ardından Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak’ın İran’a saldırısıyla başlayan İran-Irak Savaşı 1980-1988 yılları arasında sürmüştür. Savaş sırasında Irak’ın İran’a yönelik saldırılarında kullanmış olduğu yüksek teknolojiye sahip silahların etkilerinin ve kitle imha sahip olmanın avantajlarının görülmesi, İranlı yetkililerin nükleer çalışmalara ilişkin önyargılarının ortadan kalkmasını sağlamıştır (Patrikarakos, 2012:102). Ayrıca savaş sırasında İran’da yaşanan elektrik kesintilerinin yanı sıra ülkenin nüfus artış hızının yüksek olması da enerji ihtiyacının artmasına ve nükleer enerji alandaki çalışmalara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur (Dueck ve Takeyh, 2007:190)

İran’ın dini lideri Ayetullah Humeyni’nin 1989 yılındaki ölümünün ardından, Ali Hamaney dini liderlik makamına yükselmiş, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna ise Haşimi Rafsancani oturmuştur. Bu lider değişiminin ardından, İran’daki yeni yönetim hızla nükleer çalışmalarında uluslararası iş birliği imkânı arayışına girmiştir. 1989-1997 yılları arasında görev yapan Rafsancani dönemi, İran’ın nükleer çalışmalarına yeni bir

ivme kazandırmıştır (Gold, 2009:37-40). Rafsancani sonrasında göreve gelen ve 1997-2005 yılları arasında İran Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Muhammed Hatemi döneminde de İran'ın nükleer çalışmalarına hız verilmiştir. Ancak İran ile ABD arasındaki ilişkilerin niteliği, Soğuk Savaş'ın halen devam etmekte olması bu dönemde İran'ın aradığı desteği bulamamasına neden olmuştur. Bu süreçte öncelikle geçmişte sözleşme imzalamış olduğu şirketlerle görüşmeler gerçekleştiren İran, bu arayışında olumlu bir karşılık bulamamıştır. Ardından nükleer teknolojisi konusunda ilerleme katetmiş olan SSCB, Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya ve Çin ile görüşmeler gerçekleştirerek iş birliği imkânı arayan İran, bu ülkelerden sadece SSCB'den olumlu yanıt alabilmiştir. SSCB ile İran arasında 1989 yılında anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, Soğuk Savaş'ın sona erdiği SSCB'nin dağıldığı bu dönemde bu anlaşmayı hayata geçirmek mümkün olmamıştır (Celalifer Ekinci, 2009:37-40). Rusya Federasyonu ile İran arasında 1995'te Almanların yarım bırakmış oldukları Buşehr'deki hafif su reaktörlerinin tamamlanmasını içeren anlaşma ABD'nin itirazlarına rağmen imzalanmıştır. Rusya, ABD'nin itirazlarına karşılık Buşehr'deki tesislerin hafif su reaktörü olması nedeniyle nükleer yayılma riski oluşturmadığını ve tesislerin UAEA denetimine açık olacağını savunmuştur (Ağır ve Bilgenoğlu, 2021:249).

İran ile Rusya arasında nükleer iş birliğinin ABD'nin itirazlarına rağmen başlatılmasına rağmen, Buşehr'deki hafif su reaktörlerinin inşasının tamamlanarak işler hale getirilmesi kolay olmamıştır. Buşehr'deki Almanların yarım bıraktığı reaktörlerin altyapısının ve işletim teknolojisinin Rus sisteminden farklı olması sürecin uzamasına neden olmuştur (Patrikarakos, 2012:141.) Buşehr'deki reaktörlerin ilkinin inşasına 2002 yılında başlanmış, 2011'de enerji üretimine başlanarak, 2013'te İran'a teslim edilmiştir. Rusya ile İran arasında 2014 yılında anlaşma sağlanan ve 2016 yılında yapımına başlanan ikinci ve üçüncü santrallerin ise inşalarının 2024 ve 2026 yıllarında tamamlanması öngörülmüştür (World Nuclear News, 2019)

İran, bir taraftan dünya kamuoyunun ve UAEA'nın da haberdar olduğu Buşehr'deki nükleer reaktör inşasının yanı sıra diğer taraftan Pakistan'ın nükleer programında yer alan önemli isimlerden biri olan Abdülkadir Han'ın da teknik desteğiyle 1990'lardan itibaren gizlice yürütmekte olduğu kendi nükleer programında da ilerleme sağlamayı başarmıştır (Köse, 2008:20). İran'ın gizlilikle yürütmekte olduğu bu gizli nükleer programının ortaya çıkması ise İran nükleer krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İran Nükleer Enerji Çalışmalarından İran Nükleer Krizi'ne

İran'daki mevcut rejime muhalif olan Ulusal Direniş Konseyi'nin, 2002 yılında yaptığı bir açıklamayla Arak ve Natanz'da İran'ın gizlice nükleer faaliyetler yürütmekte olduğunu duyurması uluslararası kamuoyunun tepkisine neden olmuştur. UAEA'nın İran'ın faaliyetlerini mercek altına aldığı bu dönemde, İran'ın uranyum zenginleştirme süreçlerinde hayli ilerlemiş olduğu, nükleer bir güç olma doğrultusunda plütonyum üretmeye çalıştığı ve hatta kaygı verici bir gösterge olarak kendi kendine yeterli noktasına ulaşmakta olduğu görülmüştür (Dueck ve Takeyh, 2007:191). Gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkmasının ardından İran yaptığı açıklama ile Buşehr'deki tesislerinin yanı sıra sahip olduğu on dört nükleer tesis ve dokuz bölgenin yönetimini UAEA'nın kendi kendini koruma koşullarına uygun olarak sürdürmekte olduğunu ilan etmiştir (Takeyh, 2012:4) Bunun ardından İran'ın nükleer tesisleri UAEA tarafından

denetlenmiş, dönemin UAEA başkanı Muhammed El-Baraday, İran'a NPT¹ ek protokolünü imzalaması ve nükleer programının detaylarının açıklanması çağrısında bulunmuştur. İran'ın nükleer tesislerinde yapılan denetimler sonucunda İran'ın nükleer silah üretmekte olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunamamış olsa da Abdülkadir Han'ın 2004 yılında İran'a nükleer silah teknolojisi hakkında bilgi sattığını açıklamış olması İran hakkındaki silah üretme suçlamalarının tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur (Birdişli, 2012:39)

İran'ın nükleer krizini bu dönemden itibaren beş farklı dönemde ele almak mümkündür: 2003-2005 İran ve AB üçlüsü (İngiltere-Fransa-Almanya) müzakere dönemi, 2005-2013 İran'ın nükleer çalışmalarının aşama kaydettiği ancak diplomasinin başarısız olduğu dönem, 2013-2015 nükleer anlaşma için yoğun diplomasi ve karşılıklı tavizler dönemi, 2015-2018 nükleer anlaşmanın taraf tüm devletlerin katılımıyla sürdürülen anlaşma dönemi ve son olarak ABD'nin 2018'de anlaşmadan çekilmesiyle başlayan ve halen devam etmekte olan dönem (Şen, 2022:458).

2003-2005 döneminde İran'la yapılan görüşmeleri, AB üçlüsü olarak anılan İngiltere-Fransa ve Almanya yürütmüştür. İran Devrimi'nin ardından ABD ile İran ilişkilerinin olumsuz yönde seyri ve 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında önce Afganistan'a ardından da Irak'a yönelik operasyonlarının ABD'nin Orta Doğu'daki imajını olumsuz etkilemesi nedeniyle ABD görüşme sürecinin bu döneminde doğrudan yer almamıştır. Bu dönemde AB üçlüsünün İran'dan temel talepleri; uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması, nükleer çalışmaların şeffaflığının sağlanması ve NPT Ek Protokolü'nün İran tarafından imzalanarak uygulamaya geçirilmesi olmuştur (Sinkaya, 2009:72). Aralık 2002'de başlayan ve AB ile İran arasında ticari iş birliğini içeren ilk müzakere süreci, AB'nin İran'la müzakerelere başlanması için İran'ın NPT Ek Protokolü'nü imzalamasını önşart olarak öne sürmesi nedeniyle 2003 Haziran'ında askıya alınmıştır (Keskin, 2013:97). AB üçlüsü ile İran arasında yürütülen müzakereler sonucunda imzalanan 14 Kasım 2004 Anlaşması'yla İran, Avrupa'dan nükleer teknoloji, ekonomi ve güvenlik konularına ilişkin yardım alması karşılığında geçici ve gönüllü olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine askıya alma taahhüdünde bulunmasına karşın, kendi topraklarında uranyum zenginleştirme hakkını savunma konusunda kararlı ve tavizsiz bir tavır sergilemiştir (Şen, 2022:459-460). Bu süreçte İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olabilmesi ve yıllardır ambargolar nedeniyle ihtiyaç duyduğu uçak parçalarını alabilmesinin önü açılmış olmasının karşın, ABD'nin İran'dan daha fazla tavizde bulunmasını istemesi, AB Üçlüsü ile İran arasındaki müzakere sürecine zarar vermiştir (Keskin, 2013:99-100).

AB Üçlüsü ile yapılan müzakere sürecinde aradığını bulamayan İran, Eylül 2005'ten itibaren uranyum zenginleştirme faaliyetlerine geri dönmüştür. 2005 yılında İran'da gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimleri de İran'ın bu politikasını etkilemiştir. Hatemi'nin ardından seçilen ve 2005-2013 yılları aralığında Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Mahmud Ahmedinecad döneminde, İran dış politikasındaki gerilim artmıştır.

¹ NPT Ek Protokolü: NPT Ek Protokolü, UAEA yetkililerine, protokole taraf olan ülkelerin nükleer tesislerini haber vermeksizin ani denetleme yetkisi vermektedir. İmzalanması üye devletlerin rızasına bağlı olan ve herhangi bir katılım zorunluluğu bulunmayan NPT Ek Protokolü 1998 yılından itibaren yürürlüktedir.

Ahmedinecad döneminde İran, nükleer çalışmalar konusunda tavizsiz bir tutum sergileyerek, Batı'ya karşı direniş politikası çerçevesinde şekillenen sert bir söylemle bu politikasını ortaya koymuştur (Yeşiltaş, 2014:64-65).

Ahmedinecad döneminde İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin uzlaşmaz tutumu, konunun UAEA yönetimince BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesinin ve Konsey'in İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin kararlar alabilmesinin önünü açmış ve sorunu yeni bir safhaya taşımıştır (Bahgat, 2006:310-311). UAEA yönetiminin İran'ı NPT'de yer alan yükümlülüklerini yerine getirmediği gerekçesiyle BM Güvenlik Konseyi'ne sevk etmesinin ardından, Konsey'in beş daimî üyesi ve Almanya Berlin'de bir araya gelerek görüşmelerde bulunmuştur. Berlin'de yapılan görüşmeler, İran'a bütün zenginleştirme faaliyetlerini askıya alması çağrısında bulunan ve UAEA'dan da İran'ın şart koşulan yaptırımlara uyup uymadığına ilişkin bir rapor hazırlamasını talep eden 29 Mart 2006 tarihli kararın alınmasıyla sonuçlanmıştır (Çakmak, 2007:245). Bu karara tepki gösteren İran, uluslararası yükümlülüklerine bağlı kaldığını ancak UAEA ile iş birliği yapsa dahi nükleer araştırma faaliyetlerine devam edeceğini belirterek, nükleer çalışmalarına hız vermiştir (Celalifer Ekinci, 2009:72-73).

Nisan 2006'da yüzde üç oranında uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıklayan İran'ın nükleer faaliyetlerinin sınırlandırması konusunda uluslararası iş birliğine gitmesine ilişkin beklentilerin azalması, konuya ilişkin olarak BM Güvenlik Konseyi'nde çok sayıda kararın alınmasının da önünü açmıştır. Bu süreçte daimî üyelerden Rusya ve Çin'in, İran'a karşı alınmak istenen kararlarda ikna edilmesi gerekliliği nedeniyle etkin yaptırım kararlarının alınabilmesi uzun bir sürecin sonunda gerçekleşebilmiştir. Ahmedinecad döneminde BM Güvenlik Konseyi'nce İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin olarak, içeriklerine aşağıdaki kısaca yer verilecek olan 1696 (31 Temmuz 2006), 1737 (23 Aralık 2006), 1747 (24 Mart 2007), 1803 (3 Mart 2008), 1835 (27 Eylül 2008), 1887 (24 Temmuz 2009), 1929 (9 Haziran 2010), 1984 (9 Haziran 2011), 2049 (7 Haziran 2012) ve 2105 (5 Haziran 2013) sayılı kararlar alınmıştır.

Güvenlik Konseyi'nin 1696 sayılı kararında İran'ın nükleer programının amacına ilişkin eleştiriler dile getirilmiş ve İran'dan uranyum zenginleştirmeyi durdurması talep edilmiştir (S/RES/1696 (2006)). Konsey'in 1737 sayılı kararından İran'ın nükleer çalışmalarına ve balistik füze programına ilişkin kısıtlamalar getirilerek, İran'ın bu programlarına ilişkin malzeme tedariki ve satışına ilişkin sınırlamalar getirilmiştir (S/RES/1737 (2006)). 1747 sayılı karar ile UAEA raporlarına atıf yapılarak İran'ın nükleer programına ilişkin yaptırımlar arttırılırken (S/RES/1747 (2007)); 1803 sayılı kararında İran bankalarının ve İran'ın uçak ve gemilerinin denetimine ilişkin tedbirlerin arttırılması çağrılarında bulunulmuştur (S/RES/1803 (2008)). 1835 sayılı karar ile İran'ın nükleer programında gerçekleştirdiği ilerlemelere vurgu yapılarak, İran'ın Güvenlik Konseyi kararlarına uymadığı ve nükleer programını yürütmeye devam ettiğine ilişkin durum tespitinde bulunulmuştur (S/RES/1835 (2008)). İran'ın nükleer programına ilişkin olarak geçmiş kararlara atıfta bulunulan 1887 sayılı kararda, esasen kitle imha silahlarının ve nükleer silahların yayılmasının önlenmesine ilişkin alınacak olan tedbirler vurgulanarak, NPT'de yer alan yükümlülükler uyulması çağrısında bulunulmuştur (S/RES/1887 (2009)).

Konsey'in 1929 sayılı kararında geçmişte İran'ın nükleer programına ilişkin alınan kararlara atıfta bulunularak, İran'ın alınan kararlara uymaması nedeniyle yeni yaptırımların uygulanmasına karar verilmiştir. İran'ın balistik füze teknolojisine ve nükleer programına ilişkin şüphelerin vurgulandığı kararda, İran'ın bankacılık ve sigortacılık sistemine ilişkin yeni yaptırım kararları alınmış, İran'a ilişkin alınan yaptırımların takibi için bir "Uzmanlar Paneli" kurulmasına karar verilmiştir (S/RES/1929 (2010)). 1984 sayılı kararda geçmiş kararlara atıf yapılarak, Uzmanlar Konseyi'nin görev süresinin bir yıl daha uzatılmasına karar verilmiştir (S/RES/1984 (2011)). 2049 sayılı kararda bir kez daha Uzmanlar Paneli'nin görev süresi uzatılmış ve Konsey'den İran'a uygulanmakta olan yaptırımlara ilişkin bir rapor hazırlaması istenmiştir (S/RES/2049 (2012)). 2105 sayılı kararda da Uzmanlar Paneli'nin görev süresi uzatılmış, rapor hazırlanması istenmiş ve İran'a da Konsey ile iş birliği yapması çağrısında bulunulmuştur. (S/RES/2105 (2013)).

BM Güvenlik Konseyi, Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı döneminin başlamasının ardından nükleer müzakerelerin başarıyla sonuçlanmasına kadar olan süreçte de 9 Haziran 2014 tarihli 2159 ve 20 Temmuz 2015 tarihli 2231 sayılı kararları almıştır. Konsey'in almış olduğu Uzmanlar Paneli'nin görev süresini uzatan ve 2159 sayılı kararda üye devletlerden Panel ile iş birliği yapması istenmiştir (S/RES/2159 (2014)). Konsey'in 2231 sayılı kararı ise İran ile BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri ve Almanya arasında imzalanmış olan "Kapsamlı Ortak Eylem Planı" anlaşmasını onaylayan karar olmuştur (S/RES/2231 (2015)).

İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin olarak BM Güvenlik Konseyi'nce çok sayıda karar alınmış olmasına karşın bunların çoğunluğunda İran'ın nükleer çalışmalarında UAEA ile iş birliği içerisinde bulunması, uranyum zenginleştirme dahil dönüşüm faaliyetlerini durdurması, ağır su reaktörlerine ilişkin faaliyetlerini askıya alması gibi taleplere yönelik çağrılarda bulunulmakla yetinilmiş, yaptırım kararları alınamamıştır. Güvenlik Konseyi'nin nükleer krizde İran'ı iş birliğine yöneltmeye zorlayacak nitelikte kararlar alamamasının temel sebebi, bu süreçte Rusya ve Çin'in ağır yaptırım kararlarını desteklemeye ikna edilememesidir.

İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin iş birliği arayışlarında 2009 yılı önemli bir dönüm noktası olmuştur. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından, Orta Doğu'ya ilişkin olarak tek yönlü politikalar izleyen, Afganistan ve Irak'a yönelik operasyonlar gerçekleştirmiş olan ABD'nin bölgedeki imajı 2005 sonrası dönemde oldukça kötüye gitmiş ve İran'a ilişkin politikasında uluslararası kamuoyunun desteğini almasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle ABD bölgedeki imajını düzeltmek amacıyla 2009 yılında ABD'de yönetimi devralan Barack Obama döneminde daha ılımlı ve uluslararası iş birliğini öne çıkaran bir politika izlemiştir (Oktav, 2014:73). Obama yönetimi İran konusunda, diplomatik yöntemleri tercih ederek, İran'la olan ilişkileri düzeltmeye çalışmış ancak, İran'ın olumsuz karşılık vermesi üzere BM Güvenlik Konseyi'nin daimî üyelerini ikna etmeye yönelik politikalar yürütmüştür (Telatar, 2012:61-62).

2009 yılında İran iç siyasetinde yaşanan gelişmeler de ABD'nin politik manevra imkânı sağlamıştır. İran'da gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ahmedinecad'ın ikinci kez kazanmasına rağmen, seçim süreçlerinin güvenilirliğine ilişkin sorunlar ortaya çıkmıştır. ABD bu süreçte, Ahmedinecad yönetiminin karşı karşıya kaldığı

suçlamalarda sessiz kalmayı ve nükleer çalışmalara ilişkin görüşmelerde bulunmayı tercih etmiştir. ABD'nin yapıcı politikalarına karşılık İran yine de olumsuz tavrını sürdürmeye devam etmiştir. ABD yönetiminin uluslararası iş birliği çabalarına rağmen İran, 9 Haziran 2010 tarihli 1929 sayılı karara kadar Rusya ve Çin'in desteği sayesinde ağır yaptırımlara maruz kalmamıştır. Ancak 2010 yılında İran'ın Fordo'da daha önce UAEA'ya bildirmemiş olduğu bir uranyum zenginleştirme tesisinin daha olduğunun ortaya çıkması Rusya ve Çin'in İran'a yönelik yeni yaptırımların önünü açmasına neden olmuştur (Telatar, 2012:66). Bu dönemden itibaren alınan kararlar İran'ın diplomatik, ekonomik ve siyasi olarak köşeye sıkışmasına neden olmuş ve nükleer çalışmalar konusunda uluslararası müzakerelerde yapıcı bir tutum sergilemeye sevk etmiştir. 1929 sayılı kararla, devletlerin İran'a nükleer faaliyetleri veya silah üretimi ile ilgili teknik bilgi vermesi, malzeme veya donanım göndermesi yasaklanarak, İran'a nükleer madde ve malzeme sevki yasağının denetlenmesine yönelik bir mekanizma kurulması kararı alınmıştır (S/RES/1929 (2010)). 1929 sayılı karar her ne kadar geçmiş kararlara göre daha ağır yaptırımları içerse de yine de Rusya ve Çin'in müdahalesi nedeniyle ABD ve Batı'nın istediği kadar ağır nitelikli yaptırım kararlarını çıkarmak mümkün olmamıştır (Sinkaya, 2010).

BM Güvenlik Konseyi, İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin olarak 2011-2015 yılları aralığında 1984 (9 Haziran 2011), 2049 (7 Haziran 2012), 2105 (5 Haziran 2013) ve 2159 (9 Haziran 2014), sayılı kararları almış; bu kararlarda 1929 sayılı karara atıfta bulunarak yaptırımların devam ettirilmesini kabul etmiştir (S/RES/1929 (2010)). Alınan kararlarda İran'a yönelik iş birliği çağrıları yinelenmiş, alınan yaptırım kararlarının denetlenmesi amacıyla kurulan uzmanlar komitesinin görev süreleri uzatılmıştır. İran nükleer çalışmalarına ilişkin anlaşma yapılmasının ardından ise nükleer iş birliğini onaylayan 20 Temmuz 2015 tarihli 2231 sayılı kararı almıştır (S/RES/2231 (2015)).

1929 sayılı kararın uygulama konulması ile birlikte İran'a uygulanan ekonomik yaptırımlar, Batı'nın İran'dan petrol ithaline ilişkin sınırlamaları ile AB ve ABD'nin İran bankalarına yönelik yaptırımları, İran ekonomisine zarar vermeye başlamıştır. Kasım 2011 itibarıyla İran'da yaşanan devalüasyon İran halkının alım gücünü düşürmüştü, İran bütçesinin temel kaynaklarından olan petrol ihracatının sınırlandırılması İran'ın bütçe gelirlerinin azalmasına neden olmuştur (Özyer, 2014:296-297). Diplomatik, ekonomik ve siyasi baskılarla karşı karşıya kalan İran'da 2013 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde halk, Batı ile anlaşmaya varabilecek Hasan Ruhani'yi seçmiştir. Ruhani'nin seçilmesi ile birlikte İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin uzun süredir devam ettirmekte olduğu uzlaşmaz tutum yumuşatılarak, uluslararası iş birliğinin önü açılmıştır. 2013-2015 yılları İran ile sürdürülmekte olan nükleer müzakerelerin olumlu bir seyir izlediği dönem olmuştur. Hem Obama yönetimindeki ABD'nin sürece yönelik yapıcı bir politika izlemesi hem de Ruhani liderliğindeki İran'ın olumlu bir tutumda bulunması süreci kolaylaştırmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda ilk olarak 24 Kasım 2013 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin daimî beş üyesi, Almanya ve İran arasında Ortak Eylem Planı (Joint Plan of Act) olarak adlandırılan geçici anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması hem nükleer silahların yayılmasının önlenmesi hem de İran'ın uluslararası toplumla bağlantı kurması ve dünyaya siyasi ve ekonomik entegrasyonun sağlanması bakımından önemli katkılar sağlamıştır (Oktav, 2014:82).

14 Temmuz 2015'te İran'ın nükleer programına ilişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action-JCPOA) adlı anlaşma, yine BM Güvenlik Konseyi'nin daimî beş üyesi, Almanya ve İran arasında imzalanmıştır. İran bu anlaşma ile nükleer çalışmalarda bulunduğu tesisleri uluslararası denetime açmayı ve nükleer çalışmalarına ilişkin getirilen süre ve miktar kısıtlamalarını kabul ederken, ABD, AB ve BM ise İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle İran'a karşı uygulanmakta olan yaptırımların kaldırılmasını kabul etmiş ve İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalarda bulunması hakkını tanımıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 2015 tarih ve 2231 sayılı kararıyla da onaylanan Eylem Planı, ayrıca BM, ABD, AB ve İran'ın anlaşma çerçevesinde üzerine düşen yükümlülüklerin gerçekleştirilmesine ilişkin bir takvimi de içermekte, anlaşmanın imzalanmasından itibaren 10 yıl içerisinde İran dosyasına ilişkin sürecin tamamlanmasını ve BM Güvenlik Konseyi'nce İran'ın nükleer dosyasının kapatılmasını da bir öngörmektedir. (Arms Control Association, 2022). İran'ın nükleer programını sona erdiren değil, erteleyen nitelikteki Kapsamlı Ortak Eylem Planı ile İran'ın nükleer çalışmaları kısıtlanarak ve birtakım zaman sınırlamaları getirilerek, kontrol altında tutulmak istenmiştir (Yalçın, 2015:9). 2002'de gizli nükleer tesislerinin ortadan çıkmasının ardından nükleer programını sürdürme ısrarı nedeniyle dünya kamuoyunu uzun bir süre meşgul eden İran, bu anlaşma ile birlikte küresel sistemde meşru ve yapıcı bir aktör olarak yer almaya başlamıştır (Oğuzlu, 2015:35).

2015-2018 yılları aralığında anlaşmaya taraf olan tüm devletlerin yükümlülükleri yerine getirmesi, anlaşmanın devamlılığı sağlanmıştır. Ancak Obama'nın ardından ABD'nin başına geçen Donald Trump'ın seçim kampanyası boyunca eleştirmiş olduğu İran'ın nükleer faaliyetlerini meşrulaştıran bu anlaşmaya ilişkin tutumu nedeniyle ABD Senatosu anlaşmanın sürdürülmesine ilişkin kararı Trump'a bırakmıştır. Trump, 8 Mayıs 2018'de ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekildiğini ilan etmiştir. Trump'ın bu kararı alabilmesini mümkün kılan sürecin önü esasen Obama döneminde açılmıştır. Demokrat lider Obama, Amerikan Senato'sunda çoğunluğu oluşturan Cumhuriyetçilerin İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin bir anlaşmayı onaylamayacağını düşündüğü için, bu anlaşmanın bağlayıcılığı olmayan siyasi bir taahhüt olduğunu belirterek, anlaşmanın kabul edilmesini sağlamıştır (Şen, 2022:469). Anlaşmanın hukuki bağlayıcılığının olmaması, Trump'ın anlaşmadan çekilmesini kolaylaştırmıştır. Anlaşmadan çekilen Trump'ın temel amacı bölgedeki Amerikan askeri varlığını güçlendirmek, müttefiklerinin de katkısıyla İran'ı daha fazla taviz vermeye zorlayarak, İran'ın nükleer programını ve balistik füze çalışmalarını sınırlandıran bağlayıcı maddeler içeren bir anlaşma imzalamasını sağlamaktır (Kaya, 2023:284). Trump yönetimi bunun ardından Kasım 2018'den itibaren hem İran'ı hem de İran'la ticaret yapan devletleri hedef alan yeni yaptırım kararlarını yürürlüğe sokmuş, uygulanan yaptırımlar toparlanmakta olan İran ekonomisine büyük zararlar vermiştir (Özdemir, 2021:754).

2020'de gerçekleşen ABD seçimleri sırasında Demokrat Parti'nin başkan adayı olan ve seçimi kazanan Joe Biden'ın, seçim kampanyası sırasında hem Rusya ve Çin'in İran üzerindeki nüfuzunu azaltmak hem de ABD'nin Avrupalı müttefikleri ile ilişkilerini iyileştirmek için ABD'nin Kapsamlı Ortak Eylem Planına katılması yeniden gerekliliğini vurgulaması nedeniyle, seçim sonrasında İran-ABD ilişkilerinde bir iyileşme süreci beklenmiştir (Kaya, 2023:286). Ancak Biden'ın görev süresi boyunca

ABD anlaşmaya tekrar katılmamış, ABD-İran ilişkilerindeki gerilim artmaya devam etmiştir.

Anlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirmesine rağmen hala yaptırımlarla karşı karşıya kalmaya devam eden İran da anlaşmadaki yükümlülüklerini adım adım ihlal etmeye başlamıştır. ABD'nin anlaşmadan çekilmesinin ve tekrar ambargo uygulamaya başlamasının ardından İran, temkinli ve aşamalı olarak anlaşmayı ihlal etmeye başlamıştır. Bu süreçte İran öncelikle uranyum stokunun tavanı sınırını ihlal etmiş, ardından uranyum zenginleştirme düzeyini arttırmaya yönelik çalışmalarına hız vererek, kapatılması gereken nükleer tesislerini yeniden faaliyete geçirmiştir. İran, artan nükleer faaliyetlerinin gerekçesi olarak, 2015 imzalanan anlaşma gereğince kaldırılması gerekirken halen uygulanmakta olan yaptırımları ve ABD'nin anlaşmadan çekilmesini ve anlaşmanın hükümlerine uymamasını göstermektedir (Bingöl, 2024:11-12). İran, ABD'nin anlaşmadan çekildiği tarihten itibaren anlaşmayı ihlal edecek adımlar atmış olmasına rağmen, atılan adımların anlaşmanın 26. ve 36. maddeleriyle temellendirilmiş olması, İran'ın bu adımları dikkatle tasarlamış olduğunu ve halen anlaşma sınırları içerisinde kalmış olduğunu göstermektedir (Şen, 2022:474). Ayrıca İran her ne kadar anlaşma hükümleri dışına çıkmış ve nükleer faaliyetlerine hız vermiş olsa da yapılan çalışmalardan dünya kamuoyunun haberdar etmesi ve UAEA ile iş birliği içinde olması, İran'ın nükleer anlaşma konusunda ABD'ye oranla daha yapıcı bir politika izlemeye devam etmekte olduğunun önemli bir göstergesidir.

Nükleer Programın İran'ın İç ve Dış Politikasına Etkileri ve İran Güvenliğindeki Yeri

İran, 1979 yılında yaşanan devrimin ardından ülkenin baştan aşağıya değiştiği bir dönüşüm süreci yaşamıştır. 1979 sonrasında İran'ın yeni siyasal sistemi, devletin idaresi mekanizması, yönetici elitleri, iç ve dış politika anlayışı ve ülke güvenliğine yönelik olarak algılamakta olduğu tehditler, Şah dönemine göre bambaşka bir hale gelmiştir. Yeni yönetim, özellikle dış politika ve güvenlik konularında önemli sorunlarla karşı karşıya kalmış, kuruluşundan günümüze kadar başta ABD olmak üzere çok sayıda uluslararası aktörden güvenlik tehdidi algılamıştır. İran iç politikasında ise farklı seslerin susturulmasına ve yeni yönetim anlayışının halk nezdinde kabulüne ilişkin olarak önemli çabalar gösterilmiştir. Devrimin ardından İran'da kurulan yeni rejimin bekasında nükleer programının bir hayli önem taşıdığı kısa süre içerisinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte devrimci yöneticiler, İran'ın nükleer programını tekrar hayata geçirmiş ve uluslararası camianın tepkilerine karşı direnmeye gayret etmişlerdir. İran'ın iç ve dış politik süreçlerinde halen önemli etkilerde bulunmakta olan nükleer programı, İran'ın güvenlik ve savunma arayışlarında hayati öneme sahiptir.

Nükleer Programın İran İç Siyasetine Etkileri

Günümüzde İran iç siyasetinde nükleer programa ilişkin olarak genel anlamda bir siyasal konsensüsün olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak İran'ın gizli nükleer çalışmalarının ortaya çıkması öncesinde İran halkının devletin yürütmekte olduğu nükleer programa ilişkin bilgi sahibi olmaması ve devletin ideolojik bir yönlendirmesinin de olmaması nedeniyle, İran toplumu nükleer çalışmalar konusuna şüphe ile yaklaşmakta hatta 1990'larda Pakistan'ın üretmiş olduğu nükleer silahları test etmesi nedeniyle de nükleer silah üretimine karşı çıkmakta idi (Farhi, 2010:4-5). 2002

yılında İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkması, İran halkının nükleer çalışmaları, devlet yetkilerinin açıklamalarını ve AB üçlüsü ile ABD'nin İran'a yönelik politikalarını daha yakından takip etmelerine neden olmuştur. 2002 sonrası dönemde İran'a uygulanan diplomatik, siyasi ve ekonomik ambargolar, İran halkının milliyetçi duygularla İran'ın nükleer programına olan desteğinin artmasını sağlamıştır. 2020'de İran'da yapılan bir anketin de göstermekte olduğu üzere, İran halkının nükleer silah çalışmalarına karşı çıkmasına rağmen barışçıl nükleer çalışmalarına olan desteği, İran'ın nükleer programının bugüne kadar her ne kadar büyük siyasi ve ekonomik maliyetlere sebep olmuş olsa da İran'da milli birlik ve beraberlik duygusunun teşvikinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Alagöz, 2022:538).

Devrim'in ardından ABD ambargolarıyla karşı karşıya kalan, sekiz yıl süren Irak savaşı sırasında ambargolar nedeniyle silah ve mühimmat sıkıntısı yaşan İran için, nükleer çalışmalar stratejik önem taşımakta ve vazgeçilemez niteliktedir. İran'ın mevcut siyasal sisteminde devletin yürütme mekanizmasının en üst makamında olan dini lider Ali Hamaney, İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin yapmış olduğu açıklamalarda İran Devrimi'nin temel değerleri ile nükleer programın bağlantısını vurgulayarak, İran'ın kendi kendine yeter hale gelebilmesi ve dış güçlerin müdahalesine karşı direnebilmesi için nükleer programa destek vermiş ayrıca İslam'ın bilime saygı duyduğunu ve İran'ın ise bilimsel çalışmalara yoğunlaştığını ifade etmiştir (Şen, 2016:273). 2003 yılında Muhafazakârların karşı çıkmasına rağmen NPT Ek Protokolü'nü imzalamayı kabul eden, 2005'te ise uzlaşmanın sağlanamaması üzerine İran'ın nükleer programının hızlandırılmasını uygun bulan Hamaney, dış ve iç koşullardaki değişimlerin gerektirdiği hallerde İran'daki siyasi gruplar arasında dengeleyici bir rol oynamayı başarmıştır (Salamey ve Othman, 2011:206). İran'ın en üst düzey devlet yetkilisi olan ve dolayısıyla İran'ın nükleer programından da sorumlu olan Hamaney, Ekim 2003'te nükleer silahların üretilmesinin ve kullanılmasının İslam'a uygun olmadığı niteliğindeki bir açıklama yapmış ardından da Ağustos 2005'te bu açıklamasını bir kez daha yinelemiştir. Nükleer programın hem iç hem de dış politik sürecini yönlendirmekte olan Hamaney, gerekli hallerde radikal gerekli hallerde ise itidalli açıklamalarda bulunmak suretiyle, İran'ın pazarlık gücünün artmasına katkıda bulunmaktadır (Vural Jane ve Aksu, 2019:37).

Kendine özgü bir yönetim sistemine sahip olan İran'da devlet mekanizmasının en üst makamından gelen destekleyici açıklamalar, İran'ın nükleer programının sürdürülmesine verilen önemi göstermektedir. Her ne kadar İran siyasal sisteminde Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olsa da iç-dış politika ve güvenlik politikalarına ilişkin önceliklerin belirlenmesinin yanı sıra silahlı kuvvetlerin ve emniyet güçlerinin idaresi "Devrim Rehberi" olarak adlandırılan dini liderin yetki alanı içerisindedir (Karaoğlu ve Bozkurt, 2022:346). Humeyni sonrasında Devrim Rehberi olan Ali Hamaney'in İran'ın nükleer programına verdiği destek, programın istikrarı açısından büyük bir önem taşımakla birlikte ülke içindeki siyasi grupların nükleer programa ilişkin politikaları da nükleer çalışmaların istikrarını nispeten etkilemektedirler. Günümüzde İran siyasal yaşamında aktif biçimde sistem içinde yer alan, üç temel grup bulunmaktadır: Muhafazakârlar, Reformistler ve Ilımlılar.² Bu gruplarda yer alan siyasetçiler, İran'daki

² Humeyni'nin 1989 yılında ölümünün ardından üç temel grup ortaya çıkmıştır: Devrimci Radikaller,

mevcut anayasal sistemi kabul eden, Humeyni'nin devrimine sadık olan sistem içinde yer alan kişilerdir (Sayın ve Çırakoğlu, 2019:). Dolayısıyla İran'daki mevcut sistemi yönlendiren, bu gruplar, sisteme yönelik bazı eleştirilere sahip olmakla birlikte, devrime, devrimin ve Humeyni'nin ilkelerine bağlı isimlerdir. İran dış politikasının formüle edilmesi sırasında ideolojik faktörler hem muhafazakârlar hem de reformcular için önemli olmuştur. Ancak ideolojik faktörlerin uygulanması sırasında iki grup arasında farklılaşma görülmektedir. Muhafazakârlar tarihsel olarak devrime bağlılıkları nedeniyle bedeli ne olursa olsun devrimin Orta Doğu'da yayılmasına destekleyen bir politikayı tercih ederken, Reformistler daha liberal sonuçlara ulaşabilmek için İslami doktrini yeniden yorumlayan ve “medeniyetler arası diyalog”a önem veren bir politikayı tercih etmektedirler (Takeyh ve Gvosdev, 2004:41). Muhafazakâr-Reformist bakış açısındaki farklılığın etkileri, bu grupların İran'ın nükleer programına yönelik tutumlarında da görülebilmektedir.

İran'a yönelik uluslararası baskının, nükleer programı bir milli mesele haline dönüştürmesi, siyasilerin bu konudaki politikalarını da etkilemektedir. İran devriminin ve Humeyni'nin ilkeleri arasında yer alan ve İran'ın devrimci kimliğinin de bir parçası olan Batı'ya karşı direniş ideolojisi de İran'ın nükleer programını sürdürme konusundaki ısrarına katkıda bulunmaktadır (Yeşiltaş, 2014:64-65). İsrail'in nükleer silah sahibi olmasına rıza gösterirken kendisinin barışçıl nitelikteki nükleer çalışmalarına dahi yaptırımlarda bulunan Batı'ya karşı direniş, İran devrimci dış politikasının da olağan bir sonucudur ve ülke içi siyasi grupların bu konuda verebileceği taviz sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır.

Nükleer Programın İran Dış Siyasetine Etkileri

İran nükleer krizi hem İran'ın dış politikasını hem de bölge dışı büyük güçlerin İran'a ve Basra Körfezi'ne yönelik politikalarını etkilemiştir. Bu süreçte İran'ın ABD ile olan ilişkilerindeki gerilim düzeyi artarken, iş birliği arayışları sırasında AB'den aradığı

Muhafazakârlar ve Reformistler. Zamanla bu gruplardan devrimci radikaller, diğer iki grubun içinde yer almaya başlamışlardır. Nükleer krizin patlak verdiği dönem şahin politikalarıyla tanınan Ahmedinecad, Radikal Muhafazakâr olarak tanımlanabilecek bir yönelime sahiptir. Günümüzde İran siyasal yaşamında sistem içinde üç büyük siyasal grup yer almaktadır: Muhafazakârlar, Reformistler ve Ilımlılar. Humeyni'nin ilkelerine ve devrime bağlı olan ve din adamlarının etkin olduğu Muhafazakârlar, dini konulara ilişkin eleştirel tavırlar, kadın hakları ve azınlıklar konusunda daha tutucu tavır takınmakta, Velayet-i Fakih yönetimini savunmaktadırlar. İkinci en büyük grup olan Reformistler, İslam dinin toplum ve siyaset üzerinde baskı aracı olmasına karşı çıkmakta, düşünce ve ifade özgürlüğü ile hukukun üstünlüğe vurgu yapmaktadırlar. Reformistler mevcut rejime karşı doğrudan karşı tavır almamakta ve anayasa bağlı olmakla birlikte, anayasanın gelişen koşullara bağlı olarak modernleştirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Üçüncü grup olan Ilımlılar ise, Muhafazakârlar ile Reformistler arasında yaşanmakta olan gerilim sonrasında ortaya çıkmışlardır. Muhafazakârların kalkınma önceliklerini ve Reformistlerin siyasal açılım taleplerine eşit düzeyde önem veren Ilımlılar, her iki bloktan da kendi taleplerine yeterli düzeyde karşılık alamadıkları eleştirilerine maruz kalmaktadırlar. (Sayın ve Çırakoğlu, 2019:103-106). İran'da cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüş olan Rafsancani, Ahmedinecad gibi isimler Muhafazakâr, Hatemi Reformist, Ruhani ise Ilımlılar grubunda yer alan isimlerdir (Sayın ve Çırakoğlu, 2019:100-102). 2021-2024 yılları arasında görev yapan İbrahim Reisi Muhafazakâr, 2024 yılında seçilen Mesud Pezeşkiyan ise Reformist grupta yer almaktadır.

desteği bulamamıştır. AB uluslararası bir aktör olarak, İran nükleer krizi sırasında ABD'nin gölgesinde kalarak etkin bir politika izlemeyi başaramamıştır. Rusya ve Çin hem BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri olmaları nedeniyle hem de İran'la uzun yıllara dayalı askeri, ekonomik ve diplomatik iş birliği içerisinde olmaları nedeniyle, kriz sırasında etkin bir politika izlemeyi başarmışlardır. Rusya ve Çin'in bu etkin politikası bu ülkelerin hem İran üzerindeki hem de Orta Doğu'daki etkinliğinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Devrim sonrasında İran'ın başta ABD olmak üzere Batı'yla ve Batı Blok'uyla iş birliği içerisinde olan Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri bozulmuş, Devrim'in Batı dünyasına karşı ideolojik yaklaşımı ve İran'ın devrim ihracı politikaları ise ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. 2002 sonrasında İran'ın nükleer programında ne kadar büyük bir ilerleme sağladığının anlaşılması ise ABD-İsrail ile İran arasındaki gerilimin dozunu arttırmıştır. Bu süreç AB'nin politika yapma rolünü üstlenmesine rağmen, sorun ABD'nin tavrı nedeniyle çözülememiştir. İran'ın Batı dünyasıyla yaşamakta olduğu sorun, onu Batı'nın gücü karşısında dengeleyici bir rol oynayabilecek olan başta Rusya ve Çin olmak üzere büyük güçlerle iş birliği arayışlarına yönlendirmektedir. Birleşmiş Milletler daimî üyeleri olan Rusya ve Çin'in desteğini arkasına alması, İran'ın nükleer programına karşı Batı'nın yaptırım gücünü sınırlamakta, İran'ın elini güçlendirmektedir. İran ile Rusya ve Çin arasında birçok alanda olduğu gibi nükleer çalışmalar konusunda da iş birliği yapılmaktadır. Nükleer çalışmalardaki bu iş birliği 2002'de nükleer krizin patlak vermesinden yıllar öncesine dayanmaktadır.

Nükleer krizin patlak vermesinin ardından İran ile ilişkileri Devrim'den itibaren kötü bir seyir izleyen ABD'nin yanı sıra AB'nin de doğru bir strateji izleyememesi, nükleer kriz sürecinin uzamasına ve başarılı bir sonuca ulaşamamasına neden olmuştur. 2003-2005 döneminde Batı dünyasını temsilen İran'la görüşmelerde bulunan Almanya-İngiltere ve Fransa'nın İran ile görüşmelere başlarken ortak bir stratejisi dahi bulunmamakta idi. İngiltere nükleer yayılmanın önlenmesi için İran'a karşı güç uygulanması önerisini getirirken, Almanya İran'ın uranyum zenginleştirme kabiliyetini arttırmasına izin verilmesi gerektiğini düşünmekteydi (Bergenas, 2010:498). İran ile AB üçlüsü arasında nükleer görüşmelerin başlamasının ardından da tarafların birbirine karşı duymakta olduğu güvensizlik, nükleer silahların yayılmasının amaçlanmasına rağmen müzakere sürecinde daha çok İran-AB ekonomik iş birliğinin öne çıkması ve ABD'nin olumsuz tavrı nedeniyle AB'nin etkin bir politik süreç yürütmemesi gibi çok sayıda sorunla karşılaşmıştır (Bergenas, 2010:502-503). AB, uzun pazarlıklar sonucunda yapılan anlaşmadan (JCPOA) 2018 yılında ABD'nin anlaşmadan çekilmesinde güçlü bir tepki vermekte başarısız olmuştur. Trump'ın anlaşmadan çekilme ve İran'la ticari ilişkisi bulunan Avrupalı şirketlere yaptırımlar uygulama konusunda Avrupa'nın görüşlerini dikkate almamış olması, AB'nin İran nükleer müzakere sürecine olan etkisini zayıflatmıştır (Alcaro, 2021:66-67). Buna rağmen, İran'ın halen nükleer programı konusunda uluslararası onay ve desteğe ihtiyaç duyması nedeniyle, JCPOA'ya temel düzeyde bağlı kalmakta ve AB ile olan ilişkilerine önem vermektedir.

SSCB'nin Soğuk Savaş döneminde Basra Körfezi'ndeki etkisi sınırlı düzeyde kalmıştı. 1979'daki İran Devrimi'nin ardından İran-ABD ilişkilerinin kopması, SSCB'nin İran üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmasının önünü açmıştır. İran ile SSCB arasındaki iş birliği Devrim'in ardından ABD ambargosu nedeniyle 1989 yılında başlamıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu ile İran arasında 1995'te yapılan nükleer iş birliğine ilişkin anlaşma ile hem Almanların yarım bırakmış olduğu Buşehr'deki tesislerin inşası hem de İranlı bilim insanlarının yetiştirilmesi amacıyla eğitim-öğretim ve bilimsel-teknolojik iş birliği kararı alınmıştır (Hacıoğlu, 2019:137). İki ülke arasında 1995'te başlayan nükleer çalışmalarda iş birliği, İran'ın nükleer krizi sırasında ve sonrasında da devam etmiştir. İran ile Rusya ilişkileri inişli çıkışlı bir rota izlemiştir. Rusya dönemsel olarak Batı ve ABD ile ilişkilerini düzenlemeye ihtiyaç duyduğu tarihlerde İran'la olan askeri-teknik iş birliği anlaşmalarını birçok kez askıya almıştır (Askeroğlu, 2022:583). İki ülke nükleer çalışmalarda, Suriye meselesinde ve drone üretimi gibi birçok alanda diplomatik, siyasi ve teknik iş birliğini sürdürmektedir.

İran ile Çin arasındaki nükleer iş birliği de 1979 İran Devrimi sonrasında başlamıştır. İlk olarak Humeyni döneminde 1984 yılında Çin, reaktör teknolojisi ve uranyum zenginleştirme, nükleer yakıt üreme gibi faaliyetlerinde bulunmak üzere İsfahan Nükleer Teknoloji Merkezini açmıştır. 1985 yılında Rafsancani'nin Çin ziyareti sırasında "barışçıl amaçlı" kullanım amacıyla gizli bir nükleer iş birliği anlaşması imzalanmış, 1987 yılında ise nükleer çalışmalarda bulunan on beş İranlı bilim insanının Çin'de eğitim alınması amacıyla Çin'e gönderilmesine karar verilmiştir (Alperen, 2019: 17). İran ile Çin arasındaki ilişki sadece nükleer ve askeri iş birliği ile sınırlı kalmamış ekonomik düzeyde de artan bir ticaret hacmi ortaya çıkmıştır. İran bu süreçte ABD ve Batı ile olan ilişkilerindeki gerginliğine karşı dengeleyici bir güç olarak Asyalı ülkeler olan Rusya-Çin-Hindistan gibi ülkeleri çıkarmaya çalışmış, ancak stratejik ortaklık planı bu devletlerin ABD'ye karşı bir blok oluşturma konusunda isteksiz olmaları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Ramazani, 2020:87-88.). İran nükleer krizinin patlak vermesinin ardından Çin, 2006 yılından itibaren BM Güvenlik Konseyi'nde diğer dört daimî üye ile birlikte hareket etmiştir. Ancak Çin bir taraftan da sorunun baskı yoluyla değil, diplomasi ve diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini, İran'ın ulusal egemenliğine saygı duyulması gerektiğini de savunmuştur (Alperen, 2019:20).

Nükleer Programın İran'ın Güvenliğindeki Yeri

Şah Muhammed Rıza Pehlevi döneminde ABD'nin Orta Doğu'daki önemli müttefiklerinden biri olan İran'ın devrim sonrasında başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla ilişkileri bozulmuştur. Bilhassa "Rehine Krizi" olarak adlandırılan, 4 Kasım 1979-20 Ocak 1981 aralığında, 53 Amerikan vatandaş ve diplomatının 444 boyunca İran'da rehin tutulması olayı, ABD ile İran arasındaki ilişkileri geri dönülemez biçimde koparmıştır. ABD-İran ilişkilerinin kopması, 1980-1988 yılların aralığında yaşanan İran-Irak Savaşı sırasında, Amerikan teknolojisi ve silahlarıyla donatılmış olan İran'ın silah teçhizat ve mühimmat tedariki sorunuyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. İran-ABD ilişkilerindeki gerilim ve uzun süreli ambargolara maruz kalması, İran'ın güvenlik ve savunma konularında kendi kendisine yeterli hale gelmek için çaba sarf etmesini sağlamıştır. Bu dönemde İran hem nükleer programında hem de konvansiyonel silah teknolojisinde ilerleme gayretinde olmuş, balistik füze üretiminde büyük başarılar elde etmiştir. İran'ın gizli bir biçimde yürütmekte olduğu nükleer çalışmalarının ortaya çıkması sonucu karşı karşıya kaldığı uluslararası baskı, İran'ın algılamakta olduğu beka ve güvenlik endişelerinin artmasına neden olmuş ve ABD'nin Irak'ı işgal ettiği 2003 yılından itibaren daha fazla güvenlik odaklı bir dış politika izlemeye sevk etmiştir (Karaoğlu ve Bozkurt, 2022:350).

1979 sonrası dönemde ABD ve İsrail ile ilişkileri hayli kötü olan İran, nükleer teknolojide ilerleme sağlamaya bir saldırıdan daha çok savunma amacıyla ihtiyaç duymaktadır. Günümüzde ABD ve İsrail dahil dokuz devletin nükleer silahları bulunmaktadır. İran, her iki devletle olan ilişkilerinin niteliği nedeniyle kendisini tehdit altında hissetmekte ve bu tehdidi azaltmak için caydırıcı bir savunma unsuruna sahip olabilmek amacıyla nükleer teknolojiyi elde etme gayretinde bulunmaktadır (Sarı, 2018:54) Gizlice yürütmekte olduğu nükleer çalışmaların ortaya çıkmasından itibaren İran, nükleer silah üretmekten daha çok nükleer silah üretebilme kapasitesine sahip olmayı ve bu silahları üretip üretmemeye kararını verebilme imkanını elinde bulundurmaya odaklanmakta, bunu bir caydırıcılık unsuru olarak kullanmaktadır (Şen, 2022:476). Dolayısıyla İran'ın temel amacı nükleer silahları üretmekten daha çok nükleer silah üretebilme kabiliyetini elinde bulundurmaktır. Bugün İran'ın nükleer programının temel hedefi, Japonya gibi nükleer gecikme veya nükleer eşik devleti (nuclear latency/nuclear threshold) denilen, henüz nükleer silah üretmemiş olsa da nükleer silahları hızla geliştirebilmek için gereken altyapı ve uzmanlığa sahip olan bir devlet olabilmektir (Dalton ve Levite, 2024). Bu doğrultuda nükleer çalışmalarını yürütmekte olan İran'ın, hedefine hayli yaklaştığını Batılı araştırmacılar tarafından iddia edilmektedir. 2023 yılında yayınlanan raporlarda, nükleer eşik süresinin iki haftaya kadar düştüğü ve bir ay içerisinde nükleer silah için gerekli düzeyde uranyum üretebileceği iddia edilen İran, nükleer silah sahibi ülkelerden biri olmaya çok yaklaşmıştır (Uygur ve Toprak, 2023:8).

İran için nükleer eşik devleti olmak güvenliği ve olası saldırılar karşısında caydırıcılık sağlamak bakımından önemlidir. Henüz nükleer eşik devleti olamamış, nükleer silah üretip bunu test edememiş olan İran, uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmemek amacıyla kendisi bakımından bağlayıcı olan NPT, JCPOA gibi uluslararası anlaşmalara bağlılığını, UAEA ile iş birliğini sürdürmektedir. NPT'den çekilmek veya güçlü bir saldırı düzenleyebilme imkanına sahip olmadan nükleer silah testi yapmak gibi eylemler, ABD'nin sert tepkisine neden olabileceği hatta ABD'nin İran'a yönelik sınırlı bir operasyonla sınırlı kalmadan önleyici bir saldırısına neden olabileceğinden dolayı, İran nükleer çalışmaları konusunda uluslararası iş birliğini sürdürmeye önem vermektedir (Alagöz, 2022:539).

Devrimden itibaren ABD ve İsrail ile olan ilişkilerindeki gerilim nedeniyle, güvenlik endişesi içinde olan ve savunma kapasitesini arttırmaya gayret eden İran'ın nükleer programı onu hem küresel ölçekte hem de bölgesel ölçekte hesaba katılması gereken bir aktör haline getirmektedir. Bu süreçte İran nükleer programının barışçıl olduğunu ve kendi topraklarında barışçıl amaçlarla nükleer çalışmalarda bulunabileceğinin ilişkin JCPOA'da almış olduğu uluslararası onayı kaybetmeden nükleer çalışmalarını yürütmeye stratejisini sürdürmektedir.

Sonuç

İran nükleer çalışmalarına 1957 yılında ABD'nin "Barış İçin Atom" programı çerçevesinde ABD'nin teşviki ve desteği ile başlamıştır. 1979 Devrimi sürecinde nükleer çalışmalar durma noktasına gelmiş olmasına karşın, İran-İrak Savaşı sırasında İran hem stratejik silahlara sahip olmanın önemini görmüş hem de nükleer enerjinin önemini fark etmiştir. Humeyni'nin ölümünün ardından başa geçen Devrim Rehberi

Hamaney ve Cumhurbaşkanı Rafsancani döneminden itibaren İran'ın nükleer iş birliği arayışları başlamış ancak eski işbirlikçiler olan Batılı şirketlerle anlaşma yapılması mümkün olmamıştır. Bunun üzerine Rusya ile varılan anlaşmayla İran'ın resmi olarak bilinen hafif su reaktörü inşa süreci başlamıştır. Ancak 2002 yılında rejim muhaliflerince İran'ın UAEA'ya bildirmediği çok sayıda nükleer tesise sahip olduğu; ağır su reaktörü inşa ettiği ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde bulunduğu ortaya çıkarılmıştır.

Bu süreçte 1979 Devrimi sonrasında ABD ambargoları nedeniyle askeri silah, teçhizat ve mühimmata ulaşma konusunda sorunlarla karşı karşıya kalan İran'ın hem konvansiyonel silah üretimine hem de nükleer çalışmalarına hız verdiği ve büyük başarılar elde ettiği anlaşılmıştır. Gizlice yürütülmekte olan nükleer faaliyetlerin ortaya çıkmasının ardından İran'a yönelik baskı artmış, AB Üçlüsü ile yapılan görüşmelerde uzlaşa sağlanamaması üzerine İran, uluslararası yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Artan uluslararası baskı ve 2005 sonrası dönemde radikal muhafazakâr Ahmedinecad'ın politikalarının da etkisiyle nükleer program İran milliyetçiliği ile iç içe geçmiş, İran halkının nükleer çalışmalara olan desteği artmıştır. İran'ın kendine özgü siyasal sisteminde, devlet teşkilatlanmasının en üst makamında yer alan Ali Hamaney'in de kesin bir biçimde desteklemekte olduğu nükleer programın devamlılığı, İran siyasetinin hemen hemen tüm kesimlerinin desteğini almaktadır.

1957 yılında başlayan ve günümüzde büyük bir uluslararası kriz haline gelen İran nükleer programı, İran'a bölgesel ve küresel ölçekte büyük avantajlar sağlamaktadır. İran'ın hem dış politikasında elini güçlendirmekte hem de ABD ve İsrail ile olan husumetli ilişkisinde savunmasının ve güvenliğinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle artık bir nükleer eşik devleti olmaya hayli yaklaşan İran, nükleer programını kararlı bir biçimde devam ettirmektedir. İsrail'in Filistin, Lübnan ve Suriye toprakları üzerinde saldırılarının devam ettiği bu günlerde, bu bölgelerde etkin politikalar izleyen ve çeşitli gruplara destek veren İran'ın kendisine stratejik avantajlar sağlayan, savunması ve güvenliği için hayati önem taşıyan nükleer çalışmalarını her tür baskıya rağmen sürdürmeye devam etmesi kaçınılmazdır.

Kaynaklar

- Ağır, B.S., Bilgenoğlu, A. (2021). İran'ın Nükleerleşmesi: Sebepler, Aktörler ve Olasılıklar. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23(23), 243-266.
- Akbaş, Z., Baş, A. (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları, *History Studies* (A Tribute of Prof. Dr. Halil İnalcık), Ekim 2011, 21-44.
- Alcaro, R. (2021). Europe's Defence of the Iran Nuclear Deal: Less than a Success, More than a Failure, *The International Spectator*, 56 (1), 55-72. DOI: 10.1080/03932729.2021.1876861
- Alperen, Ü. (2019). Çin'in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve "Sorumlu Büyük Güç" Arasında Denge, *İran Çalışmaları Dergisi*, 2 (2), 11-35.
- Arms Control Association (2022). The Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) at a Glance. <https://www.armscontrol.org/factsheets/joint-comprehensive-plan-action-jcpoa-glance> (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2024).

- Askeroğlu, S. (2022). İran-Rusya İlişkileri: Stratejik Ortaklık mı Rekabet mi? *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (3), 577-594.
- Bahgat, G. (2006). Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39 (3), 307-311.
- Bergen, J. (2010). The European Union's Evolving Engagement With Iran, *Nonproliferation Review*, 13 (3). 491-512. DOI: 10.1080/10736700.2010.516998
- Bingöl, O. (2024). İran'ın Nükleer Programına İlişkin Uluslararası Anlaşmanın Mevcut Durumu ve Geleceğinin Değerlendirilmesi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*. 8(11). 1-26.
- Birdişli, F. (2012). İran'ın Nükleer Teknoloji Politikası ve Türkiye İçin Yaratacağı Sonuçlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8 (15), 33-54.
- Celalifer Ekinci, A. (2009). *İran Nükleer Krizi*, Ankara: USAK Yayınları
- Çakmak, C. (2007). İran-Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) İlişkileri, K. Dağcı, A. Sandıklı (Der.), *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, İstanbul: TASAM Yayınları, 297-321.
- Dalton, T. Levite, A. (2024). Iran's Nuclear Threshold Challenge, (23 May 2024). <https://warontherocks.com/2024/05/irans-nuclear-threshold-challenge/> (Erişim Tarihi: 23 Kasım 2024).
- Dueck, C., Takeyh, R. (2007). Iran's Nuclear Challenge, *Political Science Quarterly*. 122(2), (Summer 2007), 189-205.
- Farhi, F. (2010). "Atomic Energy Is Our Assured Right": Nuclear Policy and Shaping of Iranian Public Opinion, J.S. Yafpe (Edt.), *Nuclear Politics in Iran*, Washington D.C.: National Defence University Press, 3-19.
- Gold, D. (2009). *The Rise of Nuclear Iran: How Tehran Defies the West*, Washington: Regnery Publishing
- Hacıoğlu, N. (2019). İran'ın Nükleer Enerji Programı'nın Sınırlandırılmasına İlişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (2015) ve İran-Rusya İlişkileri, *Novus Orbis Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1 (2), 126-145.
- Karaoğlu, O., Bozkurt, Y. Ö. (2022). İran İslam Cumhuriyeti'nin Güvenlik ve Askeri Yapısı, O. Karaoğlu, N. Elhan (Der.), *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 345-359.
- Kaya, E. (2023). United States-Iran Relations: The Trump Impact, *Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 12(2), 275-295.
- Keskin, M. H. (2013). Nükleer Krizde AB'nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9 (24), 87-118.
- Kıbaroğlu, M. (2006). İran'ın Nükleer Güç Olma İddiası ve Batı'nın Tutumu: Şah'a Destek Mollalara Yasak, *Akademik Orta Doğu*, 1(1), 76-111.
- Köse, T. (2008). *İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, Ankara:SETA Yayınları.

- Oğuzlu, T. (2015). İran Nükleer Anlaşması ve Bölgesel Etkileri, *Ortadoğu Analiz*, 7(1), 32-35.
- Oktav, Ö. Z. (2014). Understanding Obama's Policies Towards a Nuclear Iran, *Ortadoğu Etütleri*, 6 (1), 70-90.
- Özdemir, S. (2021). İran-ABD İlişkileri: ABD'nin Ortak Kapsamlı Eylem Planından Ayrılması (2015-2020), *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 741-782.
- Özyer, V.N. (2014). İran Ekonomisi ve Uluslararası Yaptırımlar. H. Çomak, C. Sancaktar (Der.). *Ortadoğu Analizi: İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı*, İstanbul:BETA Basım, 291-320.
- Patrikarakos, D. (2012). *Nuclear Iran: The Birth of an Atomic State*, New York: I.B. Tauris.
- Ramazani, İ. (2020). İki Devrim Sonrası İran-Çin İlişkileri: İran'ın Doğu'ya Bakış Stratejisinde Çin'in Yeri, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3 (6), 82-94.
- Reardon, R.J. (2012). *Containing Iran: Strategies for Addressing the Iranian Nuclear Challenge*, California: RAND Corporation, ISBN: 978-0-8330-7631-1
- Salamey, I., Othman, Z. (2011). Shia Revival and Welayat Al-Faqih in the Making of Iranian Foreign Policy, *Politics, Religion & Ideology*, 12 (2), 197-212.
- Sarı, İ. (2018). Devrimden Günümüze İran'ın Güvenlik Stratejisi, V. Kurt (Der.), *Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri*, İstanbul: SETA Kitapları, 37-61.
- Sayın, H., Çırakoğlu, A. (2019). İran'da Siyasal Ekoller Üzerine Bir Değerlendirme, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 85-112.
- Sinkaya, B. (2009). İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü, *Ortadoğu Analiz*, 1 (12), 71-79.
- Sinkaya, B. (2010). <https://www.orsam.org.tr/tr/bm-guvenlik-konseyi-nin-iran-a-karsi-yeni-yaptirim-kararininda-ne-isteniyor/> (Erişim Tarihi 15 Kasım 2024).
- Şen, G. (2016). *Devrim'den Günümüze İran'ın ABD Politikası*, Ankara:ODTÜ Yayıncılık.
- Şen, G. (2022). İran Nükleer Krizi: Diplomasi ve Gerilim Ekseninde Bir Süreç Analizi (2002-2020), O. Karaoğlu, N. Elhan (Der.), *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 455-481.
- Takeyh, R. (2012). Introduction: What do we know? R. D. Blackwill (Der.), *Iran:The Nuclear Challenge*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1-12.
- Takeyh, R. Gvosdev, N. K. (2004). Pragmatism in the Midst of Iranian Turmoil, *Washington Quarterly*, 27 (4), 33-56.
- Telatar, G. (2012). Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası, *Akademik Orta Doğu*, 7(1), 53-78.
- Turan, T. (2008). İran Nükleer Krizinde Bıçak Sırtında Siyaset, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(7), (Haziran 2008), 39-55.

- UN Security Council Resolution no 1696: S/RES/1696 (2006). <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n06/450/22/pdf/n0645022.pdf> (Erişim 29 Ocak 2025)
- UN Security Council Resolution no 1737: S/RES/1737 (2006). [https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20\(2006\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20(2006)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1747: S/RES/1747 (2007). [https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20\(2006\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1737%20(2006)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1803: S/RES/1803 (2008). [https://docs.un.org/en/S/RES/1803\(2008\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1803(2008)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1835: S/RES/1835 (2008). [https://docs.un.org/en/S/RES/1835\(2008\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1835(2008)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1887: (S/RES/1887 (2009). [https://docs.un.org/en/S/RES/1887\(2009\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1887(2009)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1929: (S/RES/1929 (2010)) [https://docs.un.org/en/S/RES/1929%20\(2010\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1929%20(2010)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 1984: (S/RES/1984 (2011)) [https://docs.un.org/en/S/RES/1984\(2011\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1984(2011)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2049: (S/RES/2049 (2012)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2049\(2012\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2049(2012)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2105: (S/RES/2105 (2013)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2105\(2013\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2105(2013)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2159: (S/RES/2159 (2014)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2159\(2014\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2159(2014)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- UN Security Council Resolution no 2231: (S/RES/2231 (2015)). [https://docs.un.org/en/S/RES/2231\(2015\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2231(2015)) (Erişim 29 Ocak 2025).
- United Nations, (1968). Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (1 Temmuz 1968). <https://treaties.unoda.org/t/npt> (Erişim Tarihi: 29 Ocak 2025)
- Uygur, H., Toprak, E.G. (2023). *Nükleer İran ve Türkiye'ye Etkileri: Seçenekler ve Sonuçlar*, İstanbul:İRAM Yayınları.
- Vural Jane, H., Aksu, F. (2019). İran Dış Politikasında Lider'in Etkisi, *Yönetim, Ekonomi, Politika, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 4 (1), 21-47.
- World Nuclear News. (2019). Concrete poured for Bushehr Unit 2. (11 November 2019). <https://www.world-nuclear-news.org/Articles/Concrete-poured-for-Bushehr-unit-2>
- Yalçın, H. B. (2015). *İran Nükleer Müzakereleri: Kim, Neyi, Neden ve Nasıl Aldı?* İstanbul: SETA Yayınları.
- Yeşiltaş, M. (2014). İran'ın Nükleer Söylem Siyasetini Anlamak: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Akademik Orta Doğu*, 8 (2), 41-72.

Structured Abstract

Iran's nuclear program, which has now turned into a global crisis, began under Shah Mohammad Reza Pahlavi. Iran's first nuclear reactor was built by the United States in 1967 at Tehran University as part of the “Atoms for Peace” program. Iran then accelerated its nuclear program. Agreements were signed with the French company Framatome for the construction of two light water reactors at Darhovin and with the German company Kraftwerk Union for the construction of two light water reactors at Bushehr. Shah Pahlavi subsequently made agreements with American firms for the construction of eight light water reactors and bought 10 percent of the shares of Eurodif, one of Europe's largest uranium enrichment companies.

The Iranian Revolution in 1979 interrupted Iran's nuclear program. The most important reason for this interruption was Ayatollah Khomeini's negative view of the nuclear program. Iran's power outages during the Iran-Iraq War and the realization of the advantage of having strategic weapons during the war led Iran to return to the nuclear program after Khomeini's death in 1989. For its nuclear program, Iran first sought cooperation with companies with which it had already made agreements, but these companies did not want to make a new agreement with Iran due to the US embargo against Iran. Iran then reached an agreement with Russia for the construction of light water reactors in Bushehr. Iran has also begun to conduct its own nuclear program in secret, using atomic knowledge purchased from Pakistani scientist Abdul Qadir Khan.

In 2002, the “National Council of Resistance of Iran”, an opponent of the regime, announced to the world that Iran had numerous secret nuclear facilities. Following 2002 the international community reacted to Iran after it was revealed that Iran had an undeclared nuclear program. Iran was asked to open these facilities to inspection by the International Atomic Energy Agency and was also asked to sign the Additional Protocol to the Nuclear Non-Proliferation Treaty. This was followed by negotiations between the three EU member states - the UK, France and Germany - and Iran on the nuclear program between 2003 and 2005, but the negotiations did not lead to any successful outcome. In 2005, Mahmoud Ahmadinejad won the presidential elections in Iran. Unlike under Mohammad Khatami, Iran under Ahmadinejad did not seek an international consensus on its nuclear program. Under Ahmadinejad, Iran ended its cooperation with the IAEA and EU countries on its nuclear program, accelerated its nuclear activities and announced that it had succeeded in enriching uranium in a short period of time. After the collapse of reconciliation efforts between EU countries and Iran, the IAEA referred Iran to the United Nations Security Council. The UN Security Council implemented many UN resolution containing punitive sanctions between 2006 and 2010. The United States and the European Union have imposed even tougher unilateral sanctions.

While under Ahmadinejad, Iran was unwilling to compromise on its nuclear program, Barack Obama, who assumed the presidency in 2009, changed the course of the Iranian nuclear crisis. Obama's conciliatory policy led Russia and China to support the embargo resolutions against Iran in the UN Security Council. The sanctions imposed on Iran began to damage Iran's economy, financial system, domestic and foreign policy. Hassan

Rouhani, who was open to compromise on the nuclear crisis, won the 2013 elections in Iran.

In 2015, the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) was signed between Iran and the permanent members of the UN Security Council, Germany and Iran, following the success of talks that began in 2013 to resolve the Iranian nuclear crisis. After the 2015 agreement, which paved the way for Iran to continue its nuclear work for peaceful purposes, Iran has begun to re-establish diplomatic and economic ties with major powers and to establish effective policies in the Middle East region. However, Donald Trump, who assumed the presidency of the United States in 2017, announced the US withdrawal from the agreement signed in 2015 and re-imposed an embargo against Iran. In response, Iran has first of all adhered to the agreement and endeavored to maintain close relations with the EU and the UN. As the US sanctions continued, Iran gradually started to disobey the decisions taken in the agreement and accelerated its uranium enrichment activities. Joe Biden, who took office in the post-Trump era, has refrained from taking important steps to improve relations with Iran. In 2024, Trump won the presidential elections again, making the resolution of the Iran nuclear crisis more difficult. Therefore, the Iranian nuclear crisis, which is still unresolved, is unlikely to be resolved in the short term.

The nuclear program is vital for Iran's domestic and foreign policy and national security. Therefore, all political groups in Iranian politics support the nuclear program. However, the policies they can negotiate or compromise on the nuclear program differ. While the Refomists and Moderates are more inclined to compromise in order to achieve international cooperation and the lifting of embargoes against Iran, the Radicals and Conservatives prefer more uncompromising and hardline policies. The Iranian nuclear program is also very important for Iran's foreign policy and security. The nature of Iran's relations with the United States and Israel, its exposure to embargoes for many years, causes Iran not to make concessions on its nuclear program to ensure its own security. In addition, its nuclear program makes Iran more advantageous against its neighbors that do not have this technology and contributes to gaining regional superiority. As a result of all this, Iran will continue to maintain its nuclear program despite the ongoing international crisis.